

ДЫЯЛЕКТНЫЯ АДЗІНКІ Ў ВЫВУЧЭННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Г.В. Кавальская, Х клас
Навуковы кіраўнік – Л.А. Райчук
ДУА “Сярэдняя школа № 1 г.Пінска”

Хто не вывучаў уважліва гаворак сваёй мовы, той ведае яе толькі напалову.
Шарль Надзье

Сучасная літаратурная мова склалася на аснове яе дыялектных разнавіднасцяў. Развіваючыся ўжо па сваіх законах, яна не паспела істотна аддаліцца ад дыялектнай мовы: паміж імі ўвесь час працягваецца цеснае ўзаемадзеянне. Многія дыялектныя адзінкі і цяпер пранікаюць у літаратурны ўжытак, папаўняюць лексічна-фразеалагічныя рэсурсы.

Дыялектызмы – частка слоўнікавага складу беларускай мовы, частка яе лексічнага багацця. Іх ўжыванне абмежавана пэўнай тэрыторыяй, але гэтыя словы надзвычай важныя тым, што адлюстравалі гісторыю жыцця і пазнавальны вопыт беларускага народа, самабытныя асаблівасці яго матэрыяльнай і духоўнай культуры, яго побыт [3, с.117].

Каб ведаць сваю мову ў сістэме, недастаткова засвойваць толькі яе літаратурную разнавіднасць. На гэта яшчэ ў першай палове XIX стагоддзя звярнуў увагу французскі вучоны і пісьменнік Шарль Надзье. У некаторых краінах дыялектную мову вывучаюць у школе ў якасці асобнага прадмета.

Заўважана: вучні, якія менш часу праводзяць, як кажуць палешукі, *'на этажах'*, *'у клетках'*, а часцей бываюць ў вёсках, чуюць жывую гаворку сваіх дзядуль і бабуль (а лепш прабабуль і прадзядуль), лепей усмедамляюць і больш паспяхова вывучаюць беларускую літаратурную мову. Мовазнаўца Мікола Даніловіч у сваім артыкуле “Перспектывы дыялекталагічнай працы ў школе” адзначыў: “Вывучэнне дыялектнай мовы не перашкаджае, а, наадварот, дапамагае лепш засвоіць літаратурную мову. Звяртаючы ўвагу на фанетычныя, граматычныя і слоўнікавыя адметнасці мясцовай гаворкі, вучні ўсвядомлена супрацьпастаўляюць іх літаратурным адпаведнікам, што спрыяе паглыбленаму разуменню літаратурнай нормы, павышэнню культурнага маўлення, выпрацоўцы трывалых арфаграфічных навыкаў” [1, с. 91].

Калі ж настаўніку мовы займацца дыялекталогіяй? На асобных ўроках такія тэмы толькі закранаюцца, але гэтага вельмі мала, каб вучні маглі вывучаць дыялектныя гаворкі. Таму адзіная сфера, дзе настаўнік – аматар дыялекталогіі – можа раскрыць гэтую праблему – пазакласная праца.

Так, вучні сярэдняй школы № 1 г.Пінска атрымліваюць наступныя заданні ад сваіх настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры: у час наведвання бабуль і дзядуль (а зараз часцей ужо прабабуль і прадзядуль) занатоўваць “слоўцы” і выразы, якія выклікалі ў іх цікавасць ці нават добры смех. Запісваючы дыялектную адзінку, вучань абавязкова занатоўвае яе значэнне і кантэкст, у якім пачуў тое ці іншае слоўца або выраз. Вось некаторыя з такіх дыялектных адзінак, якія характарызуюць асобу ў гаворках Палесся.

Як правіла, народная лексіка адлюстроўвае часцей адмоўныя ўласцівасці чалавека. Гэта і не dziўна, бо менавіта кепскае больш кідаецца ў вочы, а станоўчае лічыцца нормай жыцця і не патрабуе дадатковай увагі. Пра прыстойных людзей у нас звычайна кажуць: *добры чоловік, спокійны; він (вона) з добрых людзей*. Таму абсалютная большасць дыялектных адзінак, якія характарызуюць асобу, нясуць адмоўнае значэнне.

Пра маўклівага, панурага, нелюдзімага чалавека – *паныглы, німэц, запічнык (пра дамаседа)*.

Пра пустамелю, балбатлівага, гаваруна – *кошіль, больботун, пошта* (адносна жанчын), *похатнык (-ыца)* – пра тых, хто любіць хадзіць па хатах і абмяркоўваць людзей і падзеі.

Пра пустасмехаў кажуць: *мыгычэ, зубы скалыть*.

Бабуля на гарадскога ўнука, які праглядае нешта ў смартфоне і смяецца

- *Ны мыгычы тут, а йды лучи коня прывыды.*

Шчодрэ надзялілі палешукі рознымі мянушкамі сварлівых, упартых, злосных, зайздросных і фанабэрлівых людзей. *Попэрэчны* (пра таго, хто увесь час спрачаецца з усімі), *вочы выдырае, бы січка сычэ* (пра вельмі сварлівага), *упыр* (пра ўпартага), *нэўболь, нэўболыть* дзеясл. (пра зайздроснікаў), *носа закопылыть* (пра ганарлівага, фанабэрлівага).

1. *Вона носа закопылыть і ходыть – нікого ны бачыть.*

2. *Жонка на мужа, калі той не згаджаецца з ёю па нейкім пытанні:*

- *От, попэрэчны! Шчо скажы, то вочы выдырае!*

Лахудра (звычайна пра непрычэсаную, непрыбраную дзяўчынку), *каранда* (пра непаваротлівую, няўключную жанчыну, дзяўчыну), *зашкорузлы* (пра неахайных, брудных, доўга нямытых)

Бабуля на паўжартам на непаседлівую ўнучку, якая бегает з раніцы непрычэсаная:

- *Лахудра, ходы заплэту!*

Пра легкадумных, ленаватых, якія спадзяюцца на лёгкі хлеб – *лёгкабытны, корыснык*.

О-о! Гэто лёгкабытны, завсюды будэ шукаты лёгкого хліба.

Пра дурных, неразумных, някемлівых людзей – *вылыкдур* (пра хлопцаў-пераросткаў, якія паводзяць сябе неадпаведна ўзросту), *дурбало, боўдур* (пра дурных, неразумных), *сёўгун* (пра таго, хто ‘лезе ў вочы’ без патрэбы), *наджоговатый, нэтра* (пра неадчэпнага), *ёлуп* (ёлупень).

Бабуля пятнаццацігадоваму ўнуку, які залез на арэлі свайго маленькага браціка:

- *Вылыкдур, злазь з гойдалкы, бо поламнэш. Ны будэ дытяты на чому й погойдаты-са!*

Пра занудлівага (*жмында*, часцей дзеясл.*жмындыть*).

Муж за абедам на жонку, якая папракае ў нечым:

- *Утыхны вжэ! Дай пойісты! Жмындыть і жмынжыть!..*

У народзе заўсёды прысутнічае адмоўная ацэнка людзей, якія падаюць на развод, разводзяцца. Такіх абразліва называюць *покыдінка*. *Покыдінэц*.

Жанчыны абмяркоўваюць вясковыя падзеі:

- *Гэта ж Колька ўчора прывіз жоноччыну.*

- *Дівка чы покыдінка?*

- *Покыдінка, да шчэ й з дытятэм!*

Чалавек – суб’ект і аб’ект усебаковых штодзённых дачыненняў, таму ў гаворках і бытуе шэраг назваў – характарыстык асобы паводле самых розных крытэрыяў. Адзначаны семантычны гурт дыялектных адзінк надзвычай шматлікі і разанстайны. Пра багацце адценняў і значэнняў яскрава сведчаць разгалінаваная сінанімічная шэрагі лексемаў і іх эмацыйна-экспрэсіўная афарбоўка. Работа па даследаванні гаворак палескіх вёсачак будзе намі працягвацца і далей, бо, як адзначана вышэй, гэта і вельмі карысна, і не менш цікава, як дзецям, так і нам, настаўнікам.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Даніловіч М. А. Перспектывы дыялекталагічнай працы ў школе / Роднае слова. 2005. №7. 91 с.
2. Кавальчук А. І. Лексемы – характарыстыкі асобы ў гаворках Гродзеншчыны / Роднае слова. 2001. №1. 38 с.
3. Красней В. П. Грані слова / В. П. Красней. – Мінск: Народная асвета, 1996. – 117 с.